

УДК 811.161.1'373.611

БОНДАРЄВА Ольга – аспірантка кафедри світової літератури та російського мовознавства, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, площа Гоголя, 1, Старобільськ, Луганська область, 92703, Україна (bondarevaolya@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8114-1099>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.2>

Бібліографічний опис статті: Бондарєва, О. (2021). Номінатема комплексного зразка та особливості її втілення у мовленні (на матеріалі російської мови). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 46, 17–23*, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.2>

НОМІНАТЕМА КОМПЛЕКСНОГО ЗРАЗКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВТІЛЕННЯ У МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Питання про визначення мовних одиниць постає надважливим у лінгвістичній теорії. Комплексний опис основної одиниці мови виявляє залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. У статті зазначені дві парадигми його вирішення – словоцентричну та несловоцентричну. Традиційну лінгвістику характеризує тенденція до виділення словосполучень та інших одиниць разом зі словами як таких, що мають семантичну, а значить і номінативну цілісність. Базовими різновидами номінативних одиниць вважають наслідки мовної номінації (слова-синтагми, глоси прості й комплексні, модифікації відповідних номінатем), а базовою одиницею мовної номінації – номінатему.

У статті детально розглянуто номінатему-словосполучення, тобто номінатему комплексного зразка та їхні структурні різновиди. До них віднесено всі семантично тотожні одиниці, а саме: ідіоматизоване словосполучення, тобто колокацію; фразеологізоване словосполучення; сполуку повнозначного слова зі службовим та аналітичні лексико-граматичні варіанти; універбалізований еквівалент словосполучення, тобто слово, що з'явилося внаслідок вербального модифікування словосполучення і є тотожним йому в лексико-граматичній системі координат. **Метою** статті є визначення параметрів ідентифікації номінатем комплексного зразка, дослідження шляхів реалізації основної номінативної одиниці та особливостей втілення номінатем комплексного типу в мовленні та тексті. **Методи та методика дослідження.** У дослідженні використано низку методів, що дали змогу максимально об'єктивно вивчити проблему й дійти певних висновків. Зокрема, метод суцільної вибірки застосовано для накопичення фактичного матеріалу, а методику дистрибутивного аналізу – для диференціювання понять. **Висновки.** Основною номінативною одиницею визнано певний інваріант – слово чи словосполучення – на підставі критеріїв номінативності та семантико-граматичної тотожності всіх його реалізацій.

Ключові слова: номінатема, варіант, інваріант, словосполучення, еліптема, композит.

BONDARIEVA Olga – Postgraduate Student at the Department of World Literature and Russian Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, 1 Gogol Square, Starobilsk, Luhansk region, 92703, Ukraine (bondarevaolya@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8114-1099>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.2>

To cite this article: Bondarjeva, O. (2021). Nominatema kompleksnoho zrazka ta osoblyvosti yiyi vtilennya u movlenni (na materialy rosiys'koyi movy) [Nominateme of complex type and features of its implementation in speech (on the materials of the russian language)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filolohiia" – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46, 17–23*, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.2> [in Ukrainian].

NOMINATHEME OF A COMPLEX TYPE AND FEATURES OF ITS IMPLEMENTATION IN SPEECH (ON THE MATERIAL OF THE RUSSIAN LANGUAGE)

***Summary.** The question of defining language units is of paramount importance in linguistic theory. A comprehensive description of the basic unit of language reveals the dependence on the choice of approach to the identification of language invariants. The article identifies two paradigms for its solution – word-centric and non-word-centric. Traditional linguistics is characterized by the tendency to distinguish word-combinations and other units together with words as having semantic, and hence nominative integrity. The basic types of nominative units are considered to be the consequences of linguistic nomination (words-syntagms, glosses, simple and complex modifications of the corresponding nominatheme), and the basic unit of linguistic nomination is the nominatheme.*

*The article considers in detail the nominathemes-word-combination, ie the nominathemes of the complex type and their structural varieties. These include all semantically identical units, namely: idiomatized word-combination, ie collocation; phraseologized word-combination; combination of a full word with office and analytical lexical and grammatical variants; the univalarized equivalent of a word-combination, ie the word that appeared as a result of verbal modification of the word-combination, is identical to it in the lexical-grammatical coordinate system. **The purpose** of the article is to determine the parameters of identification of nominathemes of the complex type, research of ways of realization of the basic nominative unit and features of embodiment of the nominatheme of complex type in speech and text. **Research methods and techniques.** The study used a number of methods that allowed to study the problem as objectively as possible and draw certain conclusions. In particular, the method of continuous sampling is used to accumulate factual material, and the method of distributive analysis – to differentiate concepts. **Conclusions.** The main nominative unit is a certain invariant – a word or word-combination – on the basis of the criteria of nominativeness and semantic-grammatical identity of all its implementations.*

***Key words:** nominatheme, variant, invariant, word combination, ellipthema, composite.*

Постановка проблеми. Питання про визначення мовних одиниць постає надважливим у лінгвістичній галузі. У контексті комплексного опису основної одиниці мови значущою постає її залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. У статті зазначено дві парадигми вирішення зазначеного питання – словоцентричну й несловоцентричну. Остання дає змогу провести різнобічний аналіз мовних одиниць та всього комплексу їх утілень у мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно проблеми основної одиниці номінації висловлювалися Ш. Баллі, В.А. Звегинцев, Л. Блумфілд, В.М. Жирмунський, І.О. Бодуен де Куртене, А. Мартіне, Й. Вахек, С.Д. Кацнельсон, Ф. де Сосюр, Ж. Вандрісс, А. Фрай. У їхніх працях запропоновано два шляхи її вирішення. Перший шлях В.М. Алпатов умовно назвав словоцентричним (Алпатов, 1982, с. 66–74). Основоположником другого способу (несловоцентричного) вважають І.О. Бодуена де Куртене. Сутність цього підходу дещо пізніше розкрив Л. Блумфілд, запропонувавши позначати

одиницю мови терміном форми (Блумфілд, 1968). При цьому мінімальною формою в його концепції постає морфема. Далі послідовно стали виділяти слово, словосполучення і речення.

Більш докладно дослідженням номіна теми в ономасіологічному аспекті займається Н.В. Дьячок (Дьячок, 2017).

Метою дослідження є визначення параметрів ідентифікації номінатем комплексного зразка, що сприяє найповнішому опису семантико-формальних характеристик номінатем як мовних інваріантів. Досягнення мети зумовлене вирішенням низки завдань: 1) визначення мовного інваріанта; 2) аналіз його мовленнєвої структури; 3) створення й опис моделей модифікування номінатем. Предметом дослідження є низка номінатем, способи модифікації яких втілено у комплексі мовленнєвих і текстових репрезентацій.

Завдання:

1) описати два підходи до вивчення основної мовної одиниці;

2) зазначити критерії тотожності досліджуваного інваріанта;

3) представити структурні різновиди номінативи з доміантою-словом;

4) представити структурні різновиди номінативи з доміантою-словосполученням;

5) структурувати типи комплексної реалізації інваріанта з доміантою-словосполученням.

Виклад матеріалу. У межах традиційної словоцентричної парадигми головною номінативною одиницею є слово, тому «аналіз починається з виділення слів, від яких відштовхуються за розгляду як менших одиниць (морфем), так і більших (словосполучень, часом речень) одиниць мови» (Алпатов, 1982, с. 66–74).

Проявом несловоцентричного підходу є й уявлення про номінативність словосполучень, сутність якого виклав А.П. Загнітко: «Основна функція словосполучення – номінативна» (Загнітко, 2003, с. 53). Згідно з таким розумінням «комбінація слів і словосполучення репрезентує з'єднання деяких окремих значень-сигніфікативів, внаслідок чого утворюється нова номінативна одиниця, ідентифікація й розуміння якої ґрунтується на адекватному відтворенні деякої реальної єдності предметів, явищ та їхніх властивостей (поєднання предмета й ознаки, поєднання предметів, поєднання дій тощо)» (Уфимцева, Серебренникова, 1977, с. 122).

У традиційній лінгвістиці можна простежити тенденцію до виділення словосполучень та інших одиниць, включно зі словами, як таких, що мають семантичну, а значить і номінативну цілісність. Отже, ми дійшли висновку, що слово є не так базовою номінативною одиницею, як одним із формальних її різновидів. Визначення основної одиниці мови (або основної номінативної одиниці) пов'язане з виділенням одиниці, яка зосереджує в собі основну – номінативну – функцію.

В.І. Теркулов зазначає: «Номінативний інваріант є абстрактною одиницею, узагальненою від всіх її реалізацій, що тією чи тією мірою присутня в низці однорідних конкретних одиниць, що мають статус її варіантів чи дублетів» (Теркулов, 2007, с. 47). Інваріант завжди представлений своїми варіантами.

Критерії тотожності досліджуваного інваріанта можна представити так.

1. Номінатема як мовна одиниця здатна містити безліч диференційних ознак, що не порушують уявлень про її єдність.

2. Номінатема реально функціонує в мовленні в одній зі своїх модифікацій-дублетів, тому модифікування номінативи є формою її буття.

3. Тотожність номінативи передбачає дублетне модифікування, яке полягає в повній семантичній ідентичності порівнюваних одиниць. За такого дублетного модифікування дублети завжди збігаються як в лексичній площині, так і в граматичній.

4. Існує семантико-граматична цілісність номінативи, тобто сукупність потенційно властивих їй текстових і мовленнєвих реалізацій.

Зазначені критерії дають підстави до виділення номінативом з доміантою-словом (тобто тих, де первинна номінація відбулася словом) та номінативом з доміантою-словосполученням (тих, де первинна номінація відбулася словосполученням). Структурними різновидами номінативи з доміантою-словом вважаємо всі семантично тотожні одиниці, ідентифіковані на рівні слова, як-от:

1) безпосередньо слово у всіх контекстах його вживання з семантикою, що еквівалентна йому самому (наприклад, *девушка запрыгнула в автомобиль*, де слово *автомобиль* є еквівалентним самому собі, позаяк його семантику реалізовано без залучення семантики інших слів з контексту);

2) поєднання повнозначного слова з прийменником (*автомобиль – в автомобиль*, оскільки в цьому випадку спостерігаємо тотожність семантики іменника й прийменниково-іменникової сполуки);

3) слово, поширене залежною від повнозначної лексемою, яка виконує функцію семного конкретизатора (*шикарный автомобиль*, де прикметник *шикарный* виконує функцію семного конкретизатора, тобто звукує, а значить і конкретизує семантику іменника *автомобиль*).

Структурними різновидами номінативом з доміантою-словосполученням є всі семантично тотожні одиниці, ідентифіковані на рівні словосполучення, а саме:

1) ідіоматизоване словосполучення, тобто колокація, яку розуміють як «лексико-се-

мантичний тип словосполучення, що за своєю внутрішньою семантичною структурою перебуває між вільним та фразеологічним сполученням» (Jackson, 1995, с. 97) (*жевательная резинка, железная дорога, грудная жаба*);

2) фразеологічний зворот, утворення якого зумовило ідіоматизоване словосполучення і який є постійним і відтворюваним вживанням «вільного сполучення слів не в прямому, а в узагальненому, образно-переносному значенні» (Шанский, 1996, с. 92) (*красная строка, сизифов труд, темна вода во облацех*);

3) сполучення зі службовим словом (*со знаменитой певицей*) та аналітичні лексико-граматичні варіанти (*красивая знаменитая певица*);

4) універбалізований еквівалент словосполучення, тобто слово, що з'явилося внаслідок вербального модифікування словосполучення, є тотожним словосполученню в лексико-граматичній системі координат, а значить, демонструє тотожність лексичного та граматичного значень і синтаксичної функції.

Четвертий різновид номінатема має таку типологію.

1. Вербальна реалізація номінатема, що з'явилася внаслідок еліптичної трансформації словосполучення в слово: а) еліптема – залежне слово; б) еліптема – головне слово; в) еліптичний універб.

2. Вербальна реалізація номінатема, що з'явилася внаслідок композитної компресії словосполучення: а) аббревіатура; б) формальний компресив; в) компресивний універб тощо.

Отже, номінативною одиницею мови не можна вважати лише слово, як стверджують прихильники словоцентризму. Таку одиницю доцільно розглядати як певний інваріант, здатний містити характеристики слова та його форм або характеристики словосполучення та його форм. Найголовнішими чинниками визначення мовного інваріанта постають номінативність та семантико-граматична тотожність всіх його форм різної структури.

Н.В. Дьячок (Дьячок, 2017, с. 93–98) виокремила шість структурних типів мовних інваріантів, що комплексно реалізуються в усному та писемному мовленні:

1) словосполучення + аббревіатура + еліптичний універб, наприклад: *административная страница – администраница – админка*;

2) словосполучення + композит + еліптичний універб, наприклад: *ливневый сток – ливнесток – ливневка*;

3) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб, наприклад: *микроволновая печь – МВ-печь – микроволнушка*;

4) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + композит, наприклад: *электрическая печь – электричка – печь – электропечь*;

5) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (залежне слово), наприклад: *борзая собака – борзюк – борзая*;

6) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + аббревіатура + еліптичний універб, наприклад: *заграничный паспорт – загранпаспорт – загран – загранник*.

Ми додали до цього переліку ще вісім типів комплексної реалізації інваріанта з домінантою-словосполученням.

1. Номінатема на зразок «словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + аббревіатура», що репрезентована такою структурою:

WCom

(системный администратор)

Nom

(системный администратор)

CompAbbr

(сисадмин)

U

(системник)

EI

(администратор)

Abbr

(админ),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **CompAbbr** – її модифікація-композит аббревіатурного зразка, **U** – її модифікація-універб, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово), **Abbr** – її модифікація-аббревіатура.

2. Номінатема на зразок «словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово)», що репрезентована такою структурою:

WCom
(аббревіатурна
морфема)

Nom
(аббревіатурная
морфема)

CompAbbr
(абброморфема)

EI
(морфема),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **CompAbbr** – її модифікація-комполит аббревіатурного зразка, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово).

3. Номінатема на зразок «словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + компресивний універб», що репрезентована такою структурою:

WCom
(день рождження)

Nom
(день рождження)

U
(днюха)

Abbr
(ДР)

ComprU
(денрик),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **U** – її модифікація-універб, **Abbr** – її модифікація-аббревіатура, **ComprU** – її модифікація-компресивний універб.

4. Номінатема на зразок «словосполучення + комполит + еліптема (головне слово)», що репрезентована такою структурою:

WCom
(детектор лжи)

Nom
(детектор лжи)

Comp
(лжедетектор)

EI
(детектор),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **Comp** – її модифікація-комполит, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово).

5. Номінатема на зразок «словосполучення + еліптичний універб + комполит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово)», що репрезентована такою структурою:

WCom
(медицинская
сестра)

U
(медичка)

Nom
(медицинская
сестра)

CompAbbr
(медсестра)

EI
(сестра),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **U** – її модифікація-універб, **CompAbbr** – її модифікація-комполит аббревіатурного зразка, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово).

6. Номінатема на зразок «словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + еліптема (залежне слово)», що репрезентована такою структурою:

WCom
(наличные деньги)

NomU
(наличные деньги)

Abbr
(нал)

EI
(наличные),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **U** – її модифікація-універб, **Abbr** – її модифікація-аббревіатура, **EI** – її модифікація-еліптема (залежне слово).

7. Номінатема на зразок «словосполучення + словосполучення юкстаполитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово)», що репрезентована такою структурою:

WCom
(микроволновая печь)

Nom
(микроволновая печь)

U
(микроволнушка)

ComAbbrJukst
(МВ-печь)

EI
(печь),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **U** – її модифікація-універб, **ComAbbrJukst** – її модифікація-словосполучення юкстаполитно-аббревіатурного зразка, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово).

8. Номінатема на зразок «словосполучення + еліптичний універб + еліптема

(головне слово)», що репрезентована такою структурою:

	WCom (оперативная память)
Nom (оперативная память)	U (оперативка)
	EI (память),

де **Nom** – номінатема з домінантою-словосполученням, **WCom** – її модифікація-словосполучення, **U** – її модифікація-універб, **EI** – її модифікація-еліптема (головне слово).

Висновки. Основною номінативною одиницею постає певний інваріант, здатний містити характеристики слова та його форм або характеристики словосполучення та його форм. Найголовнішими критеріями визначення цієї одиниці є ознака номінативності та семантико-граматична тотожність усіх її форм незалежно від їхньої різниці за формою та структурою. Ми виокремили вісім структурних різновидів номінатем комплексного зразка, разом з якими загалом наявні чотирнадцять таких типів: 1) словосполучення + аббревіатура + еліптичний універб; 2) сло-

восполучення + композит + еліптичний універб; 3) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб; 4) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + композит; 5) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (залежне слово); 6) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + аббревіатура + еліптичний універб; 7) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + аббревіатура; 8) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово); 9) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + компресивний універб; 10) словосполучення + композит + еліптема (головне слово); 11) словосполучення + еліптичний універб + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово); 12) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + еліптема (залежне слово); 13) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово); 14) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово). Кожен з цих комплексних інваріантів має власні схеми.

ЛІТЕРАТУРА

- Алпатов В.М.** О двух подходах к выделению основных единиц языка. *Вопросы языкознания*. 1982. № 6. С. 66–74.
- Дьячок Н.В.** Принципы определения номинатемы комплексного типа. *Научно-теоретический часопис «Мова»*. Одесса. 2017. № 28. С. 93–98.
- Загнітко А.П.** Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка : ГДПІМ, 2003. 228 с.
- Теркулов В.И.** Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. Горловка : ГГПИИЯ, 2007. 240 с.
- Шанский Н.М.** Фразеология современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 160 с.
- Уфимцева Л.Л., Серебренникова Б.Л.** Языковая номинация: общие вопросы. Москва : Наука, 1997. 358 с.
- Jackson H.** Words and their Meaning. London and New York : Longman, 1995. 279 p.

REFERENCES

- Alpatov, V.M.** (1982). O dvukh podkhodakh k vydeleniyu osnovnykh yedinit yazyka [Two approaches to the definition of the principal language units]. *Voprosy yazykoznaneya – Linguistic issues*, 6, 66–74 [in Russian].
- Diachok, N.V.** (2017). Printsipy opredeleniya nominatemy kompleksnogo tipa [Principles of definition of the nominathemes of complex type]. *Naukovo-teoretychnyy chasopys "Mova" – Scientific and theoretical journal "Language"*, 28, 93–98 [in Russian].
- Zagnitko, A.P.** (2003). *Osnovy ukrainskoho teoretychnoho syntaksysu [Foundations of the Ukrainian theoretical syntax]*: Gorlivka : GDPIM [in Ukrainian].
- Terkulov, V.I.** (2007). *Slovo i nominatema: opyt kompleksnogo opisaniya osnovnoy nominativnoy yedinity yazyka [Word and nominatheme: the experience of a complex description of the main nominative language unit]*. Gorlovka : GGPIIY [in Russian].

- Shanskiy, N. M.** (1996). Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka [Phraseology of the modern Russian language]. Moscow : Vysshaya shkola [in Russian].
- Ufimtseva, L.L., Serebrenikova, B.L.** (1977). Yazykovaya nominatsiya : obshchiye voprosy [Language nomination: general issues]. Moscow: Nauka [in Russian].
- Jackson, H.** (1995). Words and their Meaning. London and New York : Longman [in English].